

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЗЕМЛІ, ЇЇ НАДР ЯК ОБ'ЄКТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНИ

CRIMINAL LAW PROTECTION OF LAND AND ITS SUBSOIL AS OBJECTS OF NATIONAL WEALTH OF UKRAINE

Боднарчук М.М., головний консультант відділу
з питань правової політики, організації публічної влади
Дослідницька служба Верховної Ради України,
аспірант кафедри кримінального права
Національна академія внутрішніх справ

З початком війни в Україні, зокрема, з 24 лютого 2022 року питання щодо збереження об'єктів національного багатства України є вкрай важливим та актуальним, оскільки країною-агресором здійснюються посягання на українські землі, її надра та інші об'єкти, що відносяться до національного багатства України.

Предметом розгляду даної статті є актуальні питання нормативно-правового забезпечення кримінально-правової охорони, землі, її надр, як об'єктів національного багатства України.

У даній статті проведено аналіз нормативно-правових актів на предмет наявності або відсутності на законодавчому рівні визначення поняття «національне багатство України». Проведено аналіз норм Кримінального кодексу України щодо стану кримінально-правової охорони землі, її надр, як об'єктів національного багатства України, заначено про статті, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини вчинені щодо землі та надр. Здійснено аналіз останніх публікацій та досліджень, які є дотичними до теми дослідження. На основі проведених досліджень, автором робляться висновки щодо стану нормативно-правового забезпечення кримінально-правової охорони національного багатства України та окремих його об'єктів – землі, її надр, та надаються пропозиції про необхідність внесення змін до ряду нормативно-правових актів, які б визначали надра, як об'єкт національного багатства України, та зміни до Кримінального кодексу України, які б передбачали кримінально-правову охорону землі, її надр, як об'єктів національного багатства України. Також, у статті досліджуються кваліфікація об'єктів злочину та робиться акцент на родовому об'єкті злочину, та формується власне розуміння родового об'єкта досліджуваних злочинів проти об'єктів національного багатства України. Злочини проти об'єктів національного багатства України пропонуються ввести у положення Кримінального кодексу України, віднісши до них злочини щодо землі, її надр, як об'єктів національного багатства, які станом на нині відносяться до злочинів проти власності та довкілля.

Ключові слова: національне багатство, кримінально-правова охорона, земля, надра, об'єкт злочину, зальний об'єкт злочину, родовий об'єкт злочину, безпосередній об'єкт злочину.

With the beginning of the war in Ukraine, in particular, since 24 February 2022, the issue of preserving the objects of Ukrainian national wealth is extremely important and relevant, because the country-aggressor encroaches on Ukrainian territories, subsoil and other objects which belong to the national wealth of Ukraine.

Relevant issues of the regulatory and legal support for criminal law protection of land and subsoil as the objects of Ukrainian national wealth are the subject of this article. In this article, the analysis of regulatory legal acts is carried out with a view to determining whether the concept of "national wealth of Ukraine" is defined at the legislative level. Analyses the norms of the Criminal Code of Ukraine was carried out regarding the current state of criminal law protection of land and its subsoil as objects of national wealth of Ukraine, and mentions the articles providing for criminal liability for crimes committed in relation to land and its subsoil. The Author analyses the latest publications and studies related to the research topic.

Based on the research conducted, the author makes conclusions regarding the state of regulatory and legal support for criminal legal protection of the national wealth of Ukraine and its individual objects – land and its subsoil, and provides proposals regarding the necessity of amendments to some regulatory and legal acts which would determine subsoil as an object of the national wealth of Ukraine, and amendments to the Criminal Code of Ukraine which would provide for criminal legal protection of land and its subsoil as objects of the national wealth of Ukraine.

Also, the article studies the qualification of the objects of crime and focuses on the generic object of crime, and forms the author's own understanding of the generic object of the crimes against the national wealth of Ukraine under study. The author proposes to include crimes against the national wealth of Ukraine in the provisions of the Criminal Code of Ukraine, including crimes against land and its subsoil as objects of national wealth, which are currently classified as crimes against property and the environment.

Key words: national wealth, criminal legal protection, land, subsoil, object of crime, general object of crime, generic object of crime, direct object of crime.

Постановка проблеми. Національне багатство України є основою економічного суверенітету, національної безпеки, добробуту громадян та включає в себе: природні ресурси (землі, корисні копалини, водні ресурси, ліси та інше); матеріальні активи (інфраструктуру, заводи, транспортні засоби, житловий фонд та інше); людський капітал (вміння, знання, навички, освіту та досвід людей); інтелектуальна власність (винаходи, наукові досягнення, ноу-хау, твори мистецтва та інше).

Конституція України визначає, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1].

Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Згідно з статтею 17 Основного Закону України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є най-

важливішими функціями держави, справою всього Українського народу [1].

Економічну стратегію України можна охарактеризувати, як обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення крупномасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту [4].

Так, збереження та примноження національного багатства є однією з найважливіших завдань держави, яка може бути досягнуто шляхом: ефективного управління природними ресурсами; розвитку інфраструктури; модернізації економіки; інвестування в людський капітал; захисту інтелектуальної власності тощо.

В Україні національне багатство має значний потенціал для розвитку, завдяки формуванню розумної полі-

тики, спільними зусиллям влади та народу Україна стане сильною, могутньою, процвітаючою державою.

При цьому, національне багатство не є статичним поняттям, воно постійно змінюється під впливом різних факторів, таких як науково-технічний прогрес, зміни на світовому ринку, демографічні процеси тощо. В контексті цього держава повинна постійно оновлювати свою стратегію управління національним багатством, щоб воно відповідало сучасним викликам та потребам.

Проте, станом на сьогодні в Україні спостерігається низка проблем у сфері кримінально-правової охорони національного багатства, зокрема: недостатнє оновлення нормативно-правової бази, а саме Кримінальний кодекс України не в повній мірі відповідає сучасним викликам та потребам захисту національного багатства; прогалини у кримінальному законодавстві, зокрема, відсутні чіткі та вичерпні визначення деяких злочинів проти об'єктів національного багатства, що ускладнює їх кваліфікацію та притягнення винних до відповідальності; неефективність застосування кримінально-правових норм, а саме через недосконалість механізмів розслідування та судового розгляду злочинів проти національного багатства, багато з них залишаються нерозкритими, а винні особи – не покараними та інші.

З огляду на зазначене, можемо визначити таку ключову проблему, як недостатнє визначення об'єкта кримінально-правового захисту, зокрема, відсутність чіткого та вичерпного визначення поняття «національне багатство» в нормативно-правових актах та у Кримінальному кодексі України створює проблеми для кваліфікації злочинів проти нього. В контексті зазначеного, слід дослідити родовий об'єкт злочинів проти об'єктів національного багатства України.

Стан дослідження проблеми. В Україні стан нормативно-правового забезпечення у питаннях кримінально-правової охорони національного багатства України, у своїх наукових працях досліджували або певною мірою цього питання торкалися такі вчені: В. І. Шакун, В. І. Шишкін, О. І. Ковалів, М. В. Квак, С. С. Шумська, О. О. Ляховець, М. В. Шульга, Т. В. Лісова, Н. О. Мельник та інші. В останні роки з'являються фахові наукові праці де піднімається питання кримінально-правової охорони національного багатства України, зокрема, щодо охорони сфери обігу земельних ресурсів від протиправних дій, включення до категорії «національне багатство» показники охорони довкілля, які сприяють збільшенню багатства шляхом його збереження, напрацювання, передбачити на законодавчому рівні кримінально-правову охорону національного багатства. Серед зазначених досліджень В. І. Шакун «Кримінально-правова охорона національного багатства України: постановка проблеми», в якому автор зазначає про необхідність законодавчо врегулювати визначення національного багатства, що має охоплювати фізичний капітал, природні ресурси та людський капітал; здійснити оцінку якості національного багатства; на законодавчому рівні закріпити механізми, які гарантували б кожній людині й майбутнім поколінням однакове право на отримання доходу від використання невідновних природних багатств, оскільки національне багатство – власність кожного українця; і вперше в Україні пропонує передбачити кримінально-правову охорону національного багатства [11, ст. 141].

Станом на сьогодні порушену проблематику щодо кримінально-правової охорони національного багатства в Україні потрібно розвивати, що потребує проведення додаткового дослідження.

Метою дослідження є встановлення на основі наукових досліджень та норм діючого законодавства стан нормативно-правового регулювання кримінально-правової охорони, землі, її надр, як об'єктів національного багатства України та запропонувати родовий об'єкт злочинів проти національного багатства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національне багатство складається із фізичних благ і активів – фінансових активів, навичок, уміння, тобто всього того, що може приносити прибуток, який отримується від цього багатства. Багатство нації може бути поділено на два основних види – речове багатство, втілене в фізичних і фінансових активах, яке називається капіталом, і неречове багатство, яке називається людським капіталом [15].

Законодавче визначення поняття «національне багатство України», станом на нині, у чинних нормативно-правових актах України відсутнє, як таке, що ставить безліч питань, зокрема, що до нього входить, що є його елементами, зрештою з чого воно складається. Очевидно, що таке поняття мало б мати місце у законодавстві держави з розвинутою демократією, державі яка прагне до становлення свого місця на міжнародній арені, у Європі та в цілому світі.

Такий правовий голод, у регулюванні даного питання був не завжди, оскільки положення статті 1 Закону України «Про власність» від 07.02.1991 р. № 697-ХІІ [9], містили визначення поняття «національне багатство України» і навіть визначали його елементи, об'єкти та складову, що зрештою може бути основою для прийняття відповідних нормативно-правових актів, та визначення об'єктів, які б забезпечувались кримінально-правовою охороною. Однак, значений Закон, станом на нині, є нечинним, оскільки втратив свою чинність на підставі положень Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України, у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України» від 27.04.2007 р. № 997-V (далі – Закон № 997-V) [10].

Поряд з цим, слід сказати про те, що Закон України «Про власність», як визначено у його преамбулі, серед іншого, спрямований на реалізацію положень Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-ХІІ (далі – Декларація) [2].

Відповідно до Розділу VI. «Економічна самостійність» Декларації народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Українська РСР має право на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, яка створена завдяки зусиллям народу Республіки [2].

Отже, положення про національні багатства містяться в Декларації про державний суверенітет, та знаходили своє місце в положеннях Закону України «Про власність», а точніше у цьому акті більш чітко та ширше було визначено його елементи, об'єкти та склад. При цьому національне багатство є одним із засобів забезпечення суверенітету держави, його однією із найголовніших основ, так як відноситься до економічної самостійності суверенітету.

Державний суверенітет – це елемент конституційно-правового статусу держави як юридичної особи публічного права, що визначає її можливість встановлювати загальнообов'язковий правопорядок на усій своїй території та повноправно здійснювати зовнішньополітичні справи, не допускати втручання у свою діяльність іноземних держав, міжнародних установ чи внутрішньодержавних сил (організацій). Конституційно-правові основи державного суверенітету України закладені насамперед у Декларації про державний суверенітет України та Конституції України. Декларація проголошує державний суве-

ренітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах [14, ст. 261].

Таким чином, державний суверенітет проголошує, верховенство держави на своїй території, її незалежність у міжнародних відносинах, а його одним із засобів забезпечення є національне багатство, що відноситься до економічної складової.

Між тим, з назви Закону № 997-V слідує, що Закон України «Про власність» втратив чинність, так як був прийнятий Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV, а тому положення, які містились у Законі України «Про власність» мали б знаходити своє відображення у нормах Цивільного кодексу України, проте в результаті сталось не зовсім так.

У Цивільному кодексі України, у редакції від 16.01.2007 р., тобто станом на 27.06.2007 р. коли втратив чинність Закон України «Про власність», як і станом на нині, міститься Книга третя «Право власності та інші речові права», що складається із двох розділів «Право власності» і «Речові права на чуже майно», які містять в собі 6 та 5 глав відповідно. Однак, серед цих положень кодексу, тільки одна частина статті містить норму, що стосуються національного багатства, а саме – це частина перша статті 373 Цивільного кодексу України, за змістом якої, земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [5]. Аналогічні положення містяться і в частині першій статті 14 Конституції України та статті 1 Земельного кодексу України.

Виходячи з наведеного вбачається, що законодавець у Цивільному кодексі України, закріпив тільки одну норму, яка регламентує те, що основним національним багатством України є земля, не зазначаючи при цьому інші елементи, об'єкти та склад таких багатств, як було свого часу визначено у статті 1 Закону України «Про власність».

Що ж до інших видів національних багатств, таких як надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, основні засоби виробництва у промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, зв'язку, житлового фонду, будівель та споруд, фінансових ресурсів, наукових досягнень, частка в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, національні, культурні та історичні цінності, в тому числі й ті, що знаходяться за межами України, людського капіталу, слід зазначити, що в Україні прийняті та діють нормативно-правові акти, які врегульовують частково деякі із зазначених елементів та об'єктів національних багатств. Далі розглянемо деякі із них, а саме земля, її надра.

Відповідно до статті 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу [1].

Згідно з частиною першою статті 14 Основного Закону України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [1].

Щодо складу земель, то відповідно до статті 18 Земельного кодексу України до земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії. Категорії земель України мають особливий правовий режим. Україна за межами її території може мати на праві державної власності земельні ділянки, правовий режим яких визначається законодавством відповідної країни [6]. Крім, Земельного кодексу України в Україні прийнятий та діє Закон України «Про охорону земель»,

який визначає правові, економічні та соціальні основи охорони земель з метою забезпечення їх раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, інших корисних властивостей землі, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву та охорони довкілля [8]. Обидва акти місять згадку про те що земля є основним національним багатством.

Що ж до положень Кримінального кодексу України, то кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення, що стосуються землі передбачена у: статті 197¹ «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво»; статті 238 «Приховування або перекупування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення» (приховування або умисне перекупування службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря та іншого); статті 239 «Забруднення або псування земель»; статті 254 «Безгосподарське використання земель» [3]. Загалом не так то і багато, і жодна з них як і загальна частина Кримінального кодексу України не визначає, що земля є основним національним багатством України.

У своєму дослідженні вчений В. І. Шакун, з який слід погодитись, зазначає, що за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру на 1 січня 2020 року земельний фонд України складає 60,3 млн гектарів, а сільськогосподарські угіддя становлять 68,5 % площі усіх земель земельного фонду України у межах території України. Площа чорноземів в Україні найбільша у світі і становить 15,6–16,4 млн гектарів, що складає близько 6 % світових запасів. А це означає здатність української землі забезпечувати продовольчу безпеку держави і не лише України! Втрата державою контролю над земельними ресурсами, без яких неможливе виробництво продовольства, рівнозначна втраті продовольчого суверенітету [11, ст. 137].

Крім того, відповідно до статті 2 Кодексу України про надра від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР, завданням Кодексу є регулювання гірничих відносин з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорона прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян [7].

У зазначеному Кодексі визначено, що надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння [7].

Поряд з цим, науковець О. І. Ковалів у своїй монографії «Звернення земельної реформи в Україні: нова парадигма», серед іншого зазначає, що надра, уособлюють внутрішньо-земну енергію, мікроелементи та інші речовини [12, ст. 171].

Розділ VI. Кодексу України про надра передбачає охорону надр, зокрема визначаючи основні вимоги в галузі охорони надр (стаття 56 Кодексу), підстави тимчасової заборони (зупинення) користування надрами (стаття 57 Кодексу), забудову площ залягання корисних копалин (стаття 58 Кодексу) та охорону ділянок надр, що становлять особливу наукову або культурну цінність (стаття 59 Кодексу) [7].

Щодо відповідальності за порушення законодавства про надра, то за змістом статті 65 цього ж Кодексу порушення законодавства про надра тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність згідно з законодавством України [7].

У свою чергу положення Кримінального кодексу України, у статті 240 передбачають відповідальність за

кримінальні правопорушення, що стосуються порушення правил охорони або використання надр та незаконного видобування корисних копалин, а у статті 240¹ встановлюють відповідальність за незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину [3].

З наведеного можемо прийти до висновку, що у двох статтях Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за порушення законодавства про надра, і жодна з них, як і норми Кодексу України про надра не визначають, що надра є національним багатством України. Не віднесення законодавцем надр до національного багатства, дає підстави стверджувати, що необхідно передбачити внесення відповідних змін до нормативно-правових актів, передбачивши, що надра є об'єктом національного багатства та відповідно розглядати їх саме з цієї позиції для цілей кримінально-правової охорони.

Крім того, станом на сьогодні, законодавцем визначається, що земля є основним національним багатством, і такі положення містяться у Конституції України та інших нормативно-правових актах, що дає підстави стверджувати, що досліджене законодавство відносить землі до об'єктів національного багатства, визнаючи його основним.

Щодо норми Кримінального кодексу України, зокрема, статті 1 положення якої встановлюють, що Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням, однак не містить положень щодо правового забезпечення об'єктів національного багатства України, а тому – це створює проблеми для кваліфікації злочинів проти об'єктів національного багатства.

Поряд з цим, слід визначити правильний об'єкт кримінального правопорушення, який залежить від напряму кримінально-правової охорони землі, її надр, як об'єктів національного багатства.

Як уже зазначалось завданням діючого Кримінального кодексу України, серед іншого, є правове забезпечення охорони власності, як об'єкт кримінально-правової охорони означає матеріальні об'єкти, що мають певну цінність, та сукупність суспільних відносин, пов'язаних з володінням, користуванням та розпорядженням такими об'єктами та довілля, як об'єкту кримінально-правової охорони, яке визначається як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси як залучені до господарського обігу, так і не використовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, вода, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси [13, ст. 10].

Так, земля, її надра, з погляду досліджень науковців та власних досліджень відносяться до, та є національним багатством України, і відповідно можуть бути об'єктами злочину, що охороняються кримінально-правовими нормами відносяться до суспільних відносин та соціальних благ, на які посягає злочин.

У кримінальному праві розрізняють: *загальний об'єкт злочину* під яким розуміють усю сукупність суспільних

відносин та соціальних благ, що охороняються кримінальним законом; *родовий об'єкт злочину* – це група схожих (однорідних) суспільних відносин та соціальних благ, на які посягає відповідна група злочинів; *безпосередній об'єкт злочину* – це комплекс суспільних відносин чи певне соціальне благо, на які безпосередньо посягає той чи інший конкретний злочин [13, ст. 12].

Земля, її надра станом на нині є об'єктами злочину, які відносяться і розглядаються, як злочини проти власності та довілля, проте як уже було досліджено вище такі об'єкти є національним багатством, і потенційно їх можна віднести до злочинів проти об'єктів національного багатства України, оскільки саме ці об'єкти, з поміж інших, забезпечують безпеку держави, збереження і примноження її капіталу і забезпечення безпеки економічного суверенітету.

Станом на сьогодні відсутній підхід у визначенні родового об'єкта для злочинів проти об'єктів національного багатства в цілому, і зокрема щодо землі, її надр як її складових, оскільки кримінальна наука розглядає ці об'єкти кожний окремо, а тому відповідальності за злочини проти національного багатства України не містяться у положеннях чинного Кримінального кодексу України.

Таким чином, можна прийти до висновку, що родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти об'єктів національного багатства, є суспільні відносини, які забезпечують економічну безпеку держави та її економічний суверенітет, збереження і примноження її капіталу.

Висновки. Таким чином, кримінально-правова охорона національного багатства України, з метою захисту національних інтересів, потребує значного вдосконалення, оскільки станом на нині у чинному законодавстві України відсутнє визначення поняття «національного багатства України». Проведений аналіз нормативно-правових актів свідчить проте, що не всі проаналізовані акти, що стосуються регулювання правовідносин щодо землі, її надр містять в собі поняття або згадку про те, що земля, її надра є об'єктами національного багатства, а тому виникає необхідність внесення змін та доповнень до деяких нормативно-правових актів, зокрема, Цивільного кодексу України, Кодексу України про надра та інших, з метою законодавчого закріплення положень про те, що надра, є об'єктом національного багатства України.

Крім того, вважаємо, що з урахуванням власних досліджень і позицій, які наводилися у даному дослідженні, слід внести зміни до Кримінального кодексу України, доповнивши його загальну і основну частину положенням про національне багатством і злочинами проти національного багатства України, до яких віднести злочини щодо землі, її надр та інші, які в майбутньому можуть бути включеними до таких. Родовим об'єктом злочинів проти об'єктів національного багатства України, на нашу думку, є суспільні відносини, які забезпечують економічну безпеку держави та її економічний суверенітет, збереження і примноження її капіталу. Зроблені висновки в контексті даного дослідження не є остаточними, а порушені питання потребують подальших досліджень.

Зазначені заходи дозволять поліпшити правове становище об'єктів національного багатства України, що дозволить зміцнити економічну самостійність України на національному та міжнародному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 09.07.2024).
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення 09.07.2024).
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 09.07.2024).
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 09.07.2024).
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15-ed20070116#Text> (дата звернення 09.07.2024).

6. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 09.07.2024).
7. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р. № 132/94-ВР / *Верховна Рада України*. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 09.07.2024).
8. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 р. № 962-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення 09.07.2024).
9. Про власність : Закон України від 07 лютого 1991 р. № 697-XII / *Верховна Рада України*. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text> (дата звернення 09.07.2024).
10. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України : Закон України від 27 квітня 2007 р. № 997-V. / *Верховна Рада України*. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-16#Text> (дата звернення 09.07.2024).
11. Шакур В.І. Кримінально-правова охорона національного багатства України: постановка проблеми. Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П.П. Михайленка (Київ, 30 листопада 2022 р.). Київ: 2022. С. 134-14.
12. Ковалів О. І. Звершення земельної реформи в Україні: нова парадигма: монографія. Київ: Інститут агроєкології і природокористування НААН, 2016. 416 с.
13. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. Коментар / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ, 2009. 1236 с.
14. Олькіна О. В. Державний суверенітет як елемент конституційно-правового статусу Української держави. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали міжнар. наук.-практ. Конф. (Одеса, 20 травня 2016 р.). Одеса С. 260-262.
15. Національне багатство. Вікіпедія, вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%D0%B1%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE (дата звернення 09.07.2024).